

In gesprek met kind en ouders

Een 'lastig' gesprek?

De Wet Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling verplicht professionals die met kinderen en ouders werken aandacht te besteden aan (vermoedens van) kindermishandeling en huiselijk geweld. In de Wet Meldcode worden vijf stappen genoemd die professionals kunnen zetten. Een van de stappen is het in gesprek gaan met de kinderen en ouders waarover zorgen bestaan.

Een gesprek voeren met ouders en jeugdigen over (vermoedens van) kindermishandeling of huiselijk geweld vraagt het nodige van de professional. De houding die je daarbij aanneemt is belangrijk. Verder moet het doel helder zijn en is een goede voorbereiding van belang. En dan gaat het natuurlijk om de gespreksvoering zelf en het stellen van de goede vragen. Voor al deze aspecten vind je hier tips, voorbeeldvragen en aandachtspunten. Naast algemene inzichten over praten met ouders en kinderen, staan met name de inzichten en ervaringen van oplossingsgericht werken en Signs of Safety centraal.

Houding en uitgangspunten: het belang van partnerschap

In stap 3 van de Meldcode kindermishandeling en huiselijk geweld ga je het gesprek aan met ouders en/of kind en tegelijkertijd wil je de relatie behouden. Wat kan je doen om die relatie te behouden of te versterken? Ouders en kinderen hebben vaak niet om je bemoeienis gevraagd. Dus is het aan jou te laten zien dat je te vertrouwen bent, naast hun staat, dat je voor hun van betekenis kunt zijn. Juist ook in situaties waarin mogelijk sprake is van onveiligheid.

Partnerschap

Bekend is in het algemeen dat een goede relatie tussen ouders/jeugdige en hulpverlener één van de belangrijkste succesfactoren is in de hulpverlening.

In Signs of Safety wordt de samenwerkingsrelatie met ouders - ook wel partnerschap genoemd - als belangrijkste voorwaarde benoemd om veiligheid voor kinderen thuis te kunnen vergroten. Signs of Safety is een methode die beoogt om via een oplossingsgerichte werkwijze samen met ouders en kinderen ervoor te zorgen dat kinderen veilig kunnen opgroeien. In Nederland wordt Signs of Safety vooral binnen Veilig Thuis, de Raad voor de Kinderbescherming, gecertificeerde instellingen (voorheen afdeling Jeugdbescherming van Bureau Jeugdzorg) en jeugdhulpaanbieders gebruikt.

Signs of Safety benoemt een aantal praktische uitgangspunten die kunnen helpen om het partnerschap op te bouwen. Deze uitgangspunten gelden niet alleen voor partnerschap met ouders, maar ook met kinderen.

De belangrijkste uitgangspunten voor partnerschap zijn:

Respecteer de ouders en jeugdigen als personen die het waard zijn om mee te werken

Ouders en jeugdigen willen eerder samenwerken, als zij zich gezien en gerespecteerd voelen. Een open en eerlijke, empathische, geïnteresseerde en niet-veroordelende houding van de professional is daarvoor van belang. Het kan zijn dat je anders denkt dan de ouders of de jeugdige over of iets wel of niet goed is voor de ontwikkeling of opvoeding van het kind. Daar kan het gesprek dan over gaan. Wees je daarbij bewust van je eigen normen en waarden. Dat ouders het anders doen dan dat jij zou doen, hoeft niet te betekenen dat het slecht is wat ouders doen.

'Waarom is dit zo belangrijk voor u als ouders?' 'Wat betekent dit voor uw kind? En voor de veiligheid?'

Werk samen met de persoon, niet met de mishandeling

Gedrag van ouders dat leidt tot onveiligheid van kinderen kan niet goedgekeurd worden. Daar werken we niet aan mee. Maar dit betekent niet dat we daarmee de hele persoon afwijzen. We willen juist samenwerken met die persoon om het gedrag te kunnen veranderen. Ook als er sprake is van een culturele of levensbeschouwelijke achtergrond die anders is dan die van jou.

'Hoe kunt u ook een goede gelovige zijn, zonder dat u uw kind slaat?' 'U heeft in huis bepaalde regels die belangrijk voor u zijn. Hoe kunt u ervoor zorgen dat uw kind die regels respecteert, zonder dat u hoeft te gaan schreeuwen?'

Erken dat in elk gezin signalen van veiligheid aanwezig zijn

In geen enkel gezin is het altijd en overal onveilig. Focus dus niet alleen op problemen en zorgen, maar kijk vooral ook naar wat goed gaat. Ouders (en kinderen) voelen zich dan erkend in hun goede bedoelingen. Zoek naar de uitzonderingen. Geef complimenten: benoem daarbij zowel het gedrag als het effect dat dat gedrag heeft op de ander of op de situatie. En kijk vervolgens hoe je die krachten kan gebruiken om de zorgen te verminderen.

'Wanneer gaat het wel goed thuis?' 'Wat goed dat u ook leuke dingen met uw kind doet!' 'Dus u vertelt dat uw kind minder druk is en dat u minder vaak boos op hem bent als jullie samen naar de speeltuin geweest zijn waar hij lekker heeft kunnen rondrennen. Zou u dat misschien vaker kunnen doen? Zou dat helpen?'

Stel de veiligheid en welzijn van het kind centraal

De meeste ouders willen het beste voor hun kind, dat is het gemeenschappelijke belang dat je met ouders hebt. Maar het is voor ouders soms moeilijk om te erkennen dat hun gedrag misschien niet goed is voor hun kind. Het is van belang om daar duidelijk in te zijn.

'Ik snap dat u wijn wilt drinken. Maar wie kan er dan thuis zijn om voor uw kind te zorgen als uw kind hulp nodig heeft? Want u kan het dan niet goed genoeg.' 'Je blijft dan in contact met de ouder, veroordeelt hem/haar niet, en je stelt de veiligheid van het kind centraal. Door alleen te zeggen 'U mag niet drinken' vergroot je de veiligheid voor het kind niet.'

Zoek altijd naar de details en naar uitzonderingen

Oplossingen ontstaan altijd uit details, nooit uit algemeenheden. Maak daarom de onveiligheid/verwaarlozing zo concreet mogelijk. Knip het in kleine stukjes en ga daarover in gesprek. 'Hoe komt het dat uw kind soms geen eten mee heeft naar school?' 'Hoe vaak is dat eigenlijk?' 'Maar soms lukt het dus wel! Hoe vaak is dat? En hoe komt het dat het dan wel lukt?'

Ga na wat de ouder of jeugdige wil

Het kan thuis alleen veiliger worden als ouders ervan overtuigd zijn dat dat nodig is en zij daaraan willen meewerken. Wat willen ouders bereiken of veranderen? Het is belangrijk dat je dat weet en dat je je eigen doelen daarop af kan stemmen. Dat vergroot de succeskans. 'Wat zou u willen veranderen om het thuis beter te maken? Wat zou dat betekenen voor uw kind? Wordt het daardoor veiliger? Waar blijkt dat uit? Wat heeft u nodig om dit te gaan doen? Wie kan u erbij helpen?'

Bied keuzemogelijkheden

Het helpt als je wat te kiezen hebt. Eén keuze, opgelegd door een hulpverlener, voelt al snel als dwang. Beter is het als ouders kunnen kiezen. Gelukkig zijn er bijna altijd verschillende mogelijkheden. Laat ouders daarover nadenken.

'Hoe kunnen we ervoor zorgen dat uw kind niet alleen naar school toe gaat en alleen die gevaarlijke weg moet oversteken, als u te moe bent?' 'Wie kan u daarbij helpen? 'Uw partner?' 'De buurvrouw?' 'Wie nog meer?'

Concentreer je op het tot stand brengen van kleine veranderingen

Een groot probleem los je niet in een keer op. Kleine stapjes zijn makkelijker te maken, en leiden vaker tot succes. En succes motiveert tot nieuwe kleine stapjes.

'Wat goed dat het gelukt is om uw kind zelf naar school te brengen, ook al voelde u zich zo moe!'
'Zullen we kijken hoe u dat misschien vaker kan gaan doen?' *'Wie zou u daarbij kunnen helpen?'*

Als deze uitgangspunten in je houding en werkwijze verweven zitten, dan zal dat bijdragen tot meer partnerschap. En omgekeerd, als een gesprek moeilijk verloopt en de samenwerkingsrelatie afbrokkelt, dan kunnen deze uitgangspunten je helpen om te zien op welke punten het niet gelukt is om partnerschap te realiseren.

Een paar voorbeelden

Ouders zijn opgelucht. Ze voelen zich gehoord en ze willen iets aan de situatie doen.

Check: Wat heb je gedaan waardoor ouders zich opgelucht voelen? Bijvoorbeeld: Heb je goed geluisterd? Heb je voldoende aandacht besteed aan wat er goed gaat? Heb je complimenten gegeven? Heb je gevraagd naar waar ouders zich zelf zorgen over maken? Heb je gevraagd naar wat zij zelf willen dat er moet veranderen, en wat zij daar zelf voor ideeën over hebben? Heb je na afloop gevraagd hoe ze het gesprek vonden en waar ze tevreden over zijn?

Ouders worden boos. Ouders voelen zich niet gehoord, voelen zich aangevallen of ontkennen.

Check: Heb je echt geluisterd naar ouders? Weet je hun visie op de gezinssituatie? Voelen ouders zich door jou gerespecteerd als persoon of voelen ze zich veroordeeld? Heb je aandacht besteed aan wat er goed gaat thuis en heb je ouders daarmee gecompimenteerd? Of heb je alleen maar benoemd wat er fout gaat? Heb je ouders gevraagd wat hun zorgen zijn? Wat zij graag zouden willen veranderen?

Ouders hebben er geen vertrouwen in of doen niet wat afgesproken is.

Check: Heb je gevraagd wat ouders willen en hoe dat kan bijdragen aan verbetering van de situatie? Heb je ouders keuzemogelijkheden aangeboden? Begrijpen ze wat je wil en waarom? Heb je nagevraagd in welke oplossing ze wel vertrouwen hebben? Heb je gevraagd of ze het ook denken te kunnen? Heb je gekeken naar kleine stapjes, waarin ouders succesvol kunnen zijn?

Voorbeelden van vragen die je kan stellen om partnerschap te vergroten (Uit: [Vraagkrachtwijzer](#)):

'Wat vindt u prettig aan mijn manier van omgaan met u?'; 'Wat is er nodig om vertrouwen te hebben in een goede samenwerking?'; 'Mijn doel is om de veiligheid voor uw kinderen te vergroten. Wat is uw doel?'; 'Als wij goed samenwerken, wat wilt u dan dat ik daarin doe?'; 'Wat moet ik volgens u in ieder geval niet doen?'

Specifieke aandachtspunten in gesprekken met kinderen

De algemene houding en uitgangspunten gelden natuurlijk ook voor gesprekken met kinderen, en wellicht zelfs in sterkere mate. Daarnaast geldt:

- Stem af op de leeftijd en het ontwikkelingsniveau van het kind wat betreft woordgebruik, manier van vragen, gebruik ondersteunende materialen (tekenen bijvoorbeeld), lengte van het gesprek e.d. Binnen de juiste randvoorwaarden kunnen kinderen volwaardige gesprekspartners zijn.
- Wees transparant en betrouwbaar: zeg wat je doet en doe wat je zegt.
- Toon je betrokkenheid en belangstelling. (partnerschap!)
- Wees je bewust van de loyaliteit van een kind voor zijn/haar ouders. Zeg geen negatieve dingen over ze en benoem dat je zowel het kind als de ouders wilt helpen.
- Vraag ook naar de leuke dingen thuis. Juist vanwege die loyaliteit is het van groot belang dat je

niet alleen focust op de nare dingen. In het gesprek heen en weer gaan tussen leuke en moeilijke dingen werkt meestal goed.

- Vertel een kind wat je al weet. Dat maakt het gemakkelijker om te praten. 'Papa en mama hebben me al verteld dat ze vaak ruzie maken thuis, ook als jij erbij bent. Vertel eens, hoe gaat dat dan? Wat doen papa en mama dan? En wat doe jij als zij ruzie maken?' etc.
- Respecteer de gevoelens van het kind. Het is oké dat je verdrietig, bang of boos bent, of dat je je schaamt of schuldig voelt. Bagatelliseren van gevoelens ('Zo erg is het toch niet...') of geruststellen waar dat niet realistisch is, is niet verstandig.
- Respecteer zelfbeschikking en 'nee', bijvoorbeeld als een kind niet verder wil praten of geen details wil vertellen. Praten over moeilijke dingen thuis valt niet mee.

Laat merken dat je het kind gelooft

Laat merken dat je gelooft wat een kind vertelt. Het is voor een kind belangrijk dat het je kan vertrouwen en dat het zijn verhaal kwijt kan. Als professional moet je wel beseffen dat 'de waarheid' soms anders kan zijn dan een kind vertelt. Bijvoorbeeld omdat het te moeilijk is om het echte verhaal te vertellen. Een meisje zegt bijvoorbeeld dat een man aan haar zit, terwijl het haar vader is. Maar die waarheid is te pijnlijk voor haar. Kinderen kunnen dingen die ze gezien of gehoord hebben ook op een eigen manier interpreteren.

Vraag feitelijk naar wat er gebeurd is

De neiging kan bestaan om als volwassene snel op gevoelsniveau te reageren. 'Goh, wat rot voor je. 'Wat erg...' 'Hoe vind je dat?' 'Hoe was dat voor jou toen...?' Meestal zijn dit niet de vragen die het meeste informatie opleveren. Ze kunnen kinderen in een loyaliteitsconflict brengen, waardoor het juist moeilijker wordt om te vertellen. Of je raakt aan hun verdriet, waardoor het ook moeilijker wordt. Uit gesprekken met slachtoffers weten we dat een feitelijke benadering meestal beter werkt:

'Wat gebeurde er precies die laatste keer?', 'Wat deed jouw vader toen?', 'En je moeder?', 'Waar was jij toen je ouders ruzie kregen?', 'Wat deed jij toen?', 'Waar heeft je vader je geslagen?', 'Wat gebeurde er toen de politie kwam?' etc.

Vraag naar wat zou moeten veranderen

Vraag naar wat er zou moeten veranderen, om het thuis beter te maken. Soms hebben kinderen heel goede ideeën en oplossingen. Maar we mogen ze niet verantwoordelijk maken voor de uitvoering ervan.

Een voorbeeld: Een meisje wilde niet meer naar haar vader toe in het kader van de omgangsregeling. Moeder dacht dat het daar niet veilig voor haar was en wilde haar dochter al thuis houden en de omgangsregeling gaan aanvechten. Bij goed doorvragen: 'Wat zou er voor jou moeten veranderen zodat je wel weer naar je vader wil?' bleek dat het meisje graag haar liefste knuffel mee wilde nemen naar papa. Zonder knuffel wilde ze niet. Maar haar ouders hadden afgesproken dat er geen spullen, dus ook geen knuffels, meegaan naar de omgangsregeling, juist om ruzie en problemen te voorkomen. Het meisje geeft hier de oplossing aan, maar het is aan haar ouders om samen af te spreken dat de knuffel natuurlijk mee mag.

Een kind ontschuldigen

Kinderen denken vaak dat mishandeling hun schuld is en ouders bevestigen dat (soms ongewild) vaak: 'Rotjoch dat je bent. Je kunt ook niets goed doen!' Kinderen kunnen denken dat het misschien over gaat als ze nog beter hun best doen. Hun loyaliteit naar hun ouders toe zorgt ervoor dat ze niet snel denken dat het oneerlijk of onterecht is wat hun ouders doen. Van belang is dat een kind hoort dat mishandeling nooit hun schuld is, ook niet als ze stout zijn of iets stoms doen.

'Ik praat wel vaker met kinderen over dit soort dingen. Veel kinderen denken dat het hun schuld is dat ze geslagen worden. Dat snap ik heel goed. Maar het is belangrijk dat je weet dat het niet jouw schuld is. Ouders mogen je niet slaan.'

Beloof geen geheimhouding

Je kan niet helpen als je niets mag doen. Het is de verantwoordelijkheid van volwassenen om een kind te helpen en te zorgen dat mishandeling stopt. Vertel wat je gaat doen en betrek het kind bij je vervolgstappen. Dan ben je transparant en betrouwbaar.

'Wat we samen hebben getekend en opgeschreven ga ik bespreken met papa en mama. Het is belangrijk dat zij weten wat jij leuk vindt thuis. En dat je heel veel van papa en mama houdt. Maar dat er ook dingen gebeuren waar je verdrietig van wordt. Als papa en mama het willen kunnen we samen een plan maken waardoor er geen verdrietige dingen meer gebeuren thuis. En jij bent heel belangrijk in dat plan, want het gaat om jou. Als ik met papa en mama gesproken heb, dan vertel ik je hoe het is gegaan en wat we verder gaan doen.'

Gebruik de praktische uitgangspunten

Ook in gesprekken met kinderen kan je de praktische uitgangspunten gebruiken om te kijken waarom een gesprek moeizaam verliep (of juist goed). Een voorbeeld:

Een kind reageert afwerend of terughoudend en wil niet praten.

Check: Heb je eerst met ouders gesproken of het goed is dat je hun kind spreekt (partnerschap met ouders!)? En hebben ouders dat ook aan hun kind verteld? Zo nee, investeer dan eerst in de relatie met ouders, zodat je hopelijk wel toestemming krijgt. Heb je rustig contact gemaakt met het kind? Heb je vertelt waarom dit gesprekje plaats vindt? Heb je vertelt wat je gaat doen met wat het kind je vertelt? Heb je nagegaan waar het kind bang voor is, en hebben jullie samen nagedacht over wat je zou kunnen doen om die angst weg te nemen?

Doel en taak gesprek met kind en ouders

Doel

Als het gaat om stap 3 in de Meldcode zullen de doelen in een gesprek met ouders en kinderen in het algemeen zijn:

- Het bespreekbaar maken van jouw zorgen naar aanleiding van signalen en vermoedens van kindermishandeling of huiselijk geweld;
- In een open sfeer, waarin de (vertrouwens)relatie met kind of ouders intact blijft;
- Waarin ruimte is voor het verhaal van kind of ouders zodat jij meer zicht op de situatie en hoe kind/ouders die beleven;
- Waardoor je een betere inschatting kan maken van de ernst van de situatie (Hoe veilig of onveilig is het voor een kind?);
- Waardoor je een beeld krijgt van wat er zou moeten gebeuren, volgens jou en volgens kind/ouders;
- En waarin je draagvlak moet creëren voor een vervolcontact.

Het gesprek moet dus informatie opleveren om de volgende stappen in de Meldcode te kunnen zetten, namelijk het wegen of er mogelijk sprake is van kindermishandeling of huiselijk geweld en beslissen of je zelf hulp kunt organiseren dan wel dat je een melding bij Veilig Thuis moet doen.

Grenzen aan je taak

Als dit de doelen zijn, dan hoeft het niet je taak te zijn om:

- Te beoordelen of er nu daadwerkelijk sprake is (geweest) van kindermishandeling of huiselijk geweld. Dat is een taak van Veilig Thuis, de Raad voor de Kinderbescherming en de politie.
- Ouders te 'beoordelen'. Bedenk dat we vaak nog te weinig weten van een gezin om te kunnen beoordelen, laat staan veroordelen. Door te (ver)oordelen lopen we het risico dat we het partnerschap met het gezin verliezen.
- Het probleem acuut op te lossen. Veel professionals ervaren een gevoel van urgentie: 'Kindermishandeling is heel erg en nu ik het eenmaal weet moet het direct stoppen'. In het geval van geconstateerde acute ernstige onveiligheid (bijv. seksueel misbruik, ernstig fysiek geweld)

moet er inderdaad direct veiligheid geboden worden. Daar heb je echter de hulp van anderen bij nodig: Veilig Thuis en politie bijvoorbeeld. Handel nooit alleen in die situaties. Maar in de meeste gevallen kan je in een rustiger tempo in gesprek gaan met ouders en/of kind.

Inhoudelijke voorbereiding

Wat weet je al?

Zet op een rijtje wat je al weet. Niet alleen wat de zorgen zijn, maar ook wat er goed gaat. Dat kan je zorgen relativeren. Bovendien is het kunnen benoemen van dingen die goed gaan van belang voor de relatie met ouders.

Concreet

Formuleer je zorgen zo concreet mogelijk. 'Zorgen' is niet concreet. 'Drie keer in de week geen eten mee naar school' is een stuk concreter. Details zijn belangrijk. Details bieden ook kansen om tot kleine veranderingen te komen.

Feiten en meningen

Houd het feitelijk. Het gaat niet zozeer om wat jij ervan vindt, maar om feiten die mogelijk schadelijk zijn voor een kind.

Wat wil je vragen?

Wees je er bewust van dat je veel niet weet. Je moet dus ook veel vragen. Bedenk welke vragen je zou kunnen stellen. Ook hier weer: vraag ook naar wat er goed gaat, waar ouders trots op zijn en wat ouders/kind zelf zouden willen veranderen.

Wat wil je bereiken?

Een onveilige opvoedingssituatie is niet met één gesprek opgelost. Stel jezelf haalbare, kleine doelen voor het gesprek. In ieder geval moet het gesprek je helpen om een volgende stap te zetten in de Meldcode, namelijk het wegen of er mogelijk sprake is van kindermishandeling of huiselijk geweld en beslissen of je zelf hulp kunt organiseren dan wel dat je een melding bij Veilig Thuis moet doen. Het kan zijn dat je zelf deze beslissingen kunt maken, maar het kan ook zijn dat je hiervoor met een collega overlegt.

Praktische voorbereiding

Meestal vinden gesprekken over (vermoedens van) kindermishandeling of huiselijk geweld plaats op initiatief van de professional, omdat jij je zorgen maakt. Dat betekent dat je je kan voorbereiden op dat gesprek. Het kan natuurlijk ook dat een kind of ouder het initiatief neemt. Maar ook dan heb je meestal nog wel voorbereidingstijd.

Uitnodiging

Doe een uitnodiging voor een gesprek bij voorkeur mondeling of telefonisch. Schriftelijk is afstandelijker en geeft minder partnerschap. Gebruik zo neutrale termen, vermijd termen als verwaarlozing of kindermishandeling.

Bijvoorbeeld: 'Ik wil graag met u praten over hoe het met uw kind gaat. Ik maak me (een beetje) zorgen en vraag me af of het wel goed in zijn vel zit. Ik wil graag van u horen hoe u dat ziet en of er iets is wat we samen kunnen doen voor uw kind.' Laat niet te veel tijd tussen de uitnodiging en de datum, bij voorkeur niet meer dan een week.

Veiligheid

Als je denkt dat er mogelijk agressie van de kant van ouders te verwachten is, is het verstandig om het gesprek samen met een collega te voeren. Van belang is ook om in het gesprek de juiste toon te vinden en te de-escaleren.

Bij de start van het gesprek kan je al iets aangeven, bijvoorbeeld: 'Vorige keer dat we in gesprek waren werd u boos omdat u zich aangevallen voelde en begon u te schreeuwen. Als dat nou gebeurt in dit gesprek door iets wat ik zeg of vraag, wat kunnen we dan doen om ervoor te zorgen dat we toch verder kunnen praten met elkaar?' Of in het gesprek: 'Ik zie dat u heel erg boos bent. Wat heeft u nodig/wat kunnen we doen om ervoor te zorgen dat we straks weer rustig verder kunnen praten?' Of 'Ik zie dat u heel veel om uw kind geeft en dat u bang bent dat er iets met uw kind gaat gebeuren wat u niet wil. Klopt dat?'. Of 'Ik merk dat u heel boos bent. Heeft u het gevoel dat ik u geen goede ouder vind?'

Beide ouders spreken

Als er twee ouders zijn die de verantwoordelijkheid over de opvoeding dragen, vraag je ze beiden om te komen. Beide ouders zijn nodig om een opvoedsituatie te verbeteren, dus moet je ze allebei uitnodigen. Als er sprake is van co-ouderschap dan ook in principe beide ouders uitnodigen, tenzij er redenen zijn om dat niet te doen. Bij gescheiden ouders met omgangsregeling: de ouder bij wie het kind woont moet sowieso gesproken worden, overleg indien nodig hoe de andere ouder ingelicht kan worden en wie dat doet.

Eerst ouders spreken

Ouders hebben de verantwoordelijkheid voor de opvoeding (niet het kind), en horen dus als eerst gesproken te worden. Daarnaast verlies je vaak partnerschap met ouders als je buiten hen om of tegen hun wil in (eerst) met hun kind spreekt. Uitzonderingen zijn altijd mogelijk, met name als je primair met kinderen werkt (denk aan school of buitenschoolse opvang) of kinderen zelf vragen of ze met je kunnen praten. Dan is de wens van het kind leidend.

Toestemming van ouders om kind te spreken

Toestemming van ouders voor het gesprek met het kind is van groot belang, anders kan een kind niet vrijuit praten (onder druk gezet, loyaliteit) en staan ouders niet open voor de uitkomst van het gesprek. Als ouders dit moeilijk vinden, investeer dan eerst in vertrouwen en partnerschap. Leg uit waarom het belangrijk is dat het kind ook kan vertellen over de leuke en minder leuke dingen thuis, en dat het kan aangeven wat er anders of beter kan thuis. Ouders en jij kunnen het niet beter maken voor een kind als er niet naar hem geluisterd wordt. En geef ouders keuzes: vraag op welke manier het wel acceptabel is dat je met een kind praat, bijvoorbeeld met de juf erbij, of een oudere broer of zus.

Locatie

Kies een locatie waar je ongestoord kan praten en waar alle gesprekspartners zich veilig kunnen voelen.

Neem de tijd

Kies een geschikt tijdstip voor het gesprek. Zorg dat jij en ouders/kind genoeg tijd hebben (een uur met uitloopmogelijkheid voor een gesprek met ouders, bij kinderen is het natuurlijk afhankelijk van leeftijd, maar een half uur is meestal voldoende).

Nazorg

Bedenk van te voren of het van belang is dat er na afloop van het gesprek iemand moet zijn om kind en/of ouders te steunen of te zorgen voor veiligheid. Check dit in het gesprek.

Tolk nodig?

Als een ouder of kind niet goed Nederlands spreekt, zorg dan dat een tolk aanwezig is (niet het kind of een ander familielid).

Oplossingsgerichte vragen

Vraaggericht en oplossingsgericht werken

De globale doelen van het gesprek in het kader van de derde stap in de Meldcode zijn eerder

besproken. Vraaggerichte en oplossingsgerichte gesprekstechnieken zijn passend bij deze doelen. Als je vraaggericht werkt, zorg je dat de behoeften en wensen van ouders en kind centraal staan. Als je oplossingsgericht werkt, help je ouders en kinderen zelf te zoeken naar mogelijke oplossingen. Deze gesprekstechnieken helpen je om een partnerschap aan te gaan.

- Meestal weet je maar een beetje over dit gezin, je moet dus veel vragen om een helder beeld te krijgen.
- Door te vragen laat je zien dat je oprecht geïnteresseerd bent in hoe zij tegen de situatie aankijken, welke zorgen zij hebben en wat zij willen dat er verandert.
- Door niet alleen aandacht te besteden aan zorgen, maar ook aan wat goed gaat vergroot je het partnerschap met ouders/kind, vergroot je het gevoel van competentie bij ouders, krijg je meer draagvlak voor een vervolg en krijg je meer zicht op oplossingen die de veiligheid zouden vergroten en die voor het gezin ook acceptabel en passend zijn.

Soorten Oplossingsgerichte vragen

Vanuit het oplossingsgericht werken zijn er talloze vragen die je kan stellen aan ouders of kind, die je kunnen helpen om vanuit een goed contact meer inzicht te krijgen. Hieronder staan per soort vraag een aantal voorbeelden genoemd.

Doorvragen op detail

Als je veiligheid wil vergroten, dan moet je precies weten waaruit de onveiligheid bestaat. Dus moet je doorvragen, tot in detail. Veranderingen worden bereikt door kleine stapjes, door details te veranderen.

U zegt dat uw kindje wel eens alleen laat, omdat het u allemaal teveel wordt. Hoe vaak gebeurt dat per week? Hoe lang blijft u dan weg? Waar is de baby dan? Slaapt hij? Is er dan iemand anders die op uw kindje past? Is er iemand die weet waar u dan bent? Bent u wel eens bang dat er iets met de baby gebeurt terwijl u weg bent? Wat gaat u doen als u weg bent? Helpt dat u om weer rustig te worden? Komt het wel eens voor dat de baby ligt te huilen als u terugkomt? Wat is het ergste dat uw baby zou kunnen overkomen als u er niet bent, denkt u?

Vragen naar uitzonderingen

Hiermee gaan we op zoek naar de momenten waarop het wel goed gaat in het gezin.

- U zei dat het uw zontje vroeger wel eens sloeg, maar nu niet meer. Kunt u mij vertellen hoe u dat gelukt is?
- Komt het wel eens voor dat u wel heel boos bent op uw kind, maar dat u niet gaat schelden? Wanneer was dat voor het laatst? Hoe is u dat gelukt? Wat deed u toen anders?
- Uw kinderen krijgen een paar dagen in de week geen brood mee naar school. Maar er zijn ook dagen waarop dat wel gebeurt. Kunt u vertellen waarom het op die dagen wel lukt?
- Vroeger was er minder ruzie tussen u als ouders. Wat was er toen anders?

Schaalvragen

Schaalvragen zijn een bruikbaar instrument om inzicht te krijgen hoe iemand een situatie ervaart.

- Op een schaal van 0 tot 10, waarbij 0 is dat het helemaal niet lukt om je kind naar je te laten luisteren, en 10 is dat het zo goed lukt dat je kind altijd naar je luistert, wat voor cijfer geef je?
- Wat zit er allemaal in dat cijfer? Wat lukt al wel?
- Is het wel eens een hoger cijfer geweest? Hoe kwam dat? Hoe is dat toen gelukt?
- Stel dat je cijfer 1 punt hoger zou zijn? Dus een 5 in plaats van een 4. Wat zou er dan anders zijn? Wat kunnen we doen om dat te bereiken?

Relatievragen

Je vraagt een ouder of kind om door de ogen van een ander naar de situatie te kijken. Dit kan helpen om even uit de eigen situatie te stappen.

- Als ik aan oma zou vragen waar zij zich zorgen over maakt bij jullie thuis, wat zou zij dan zeggen?
- Als ik aan uw beste vriendin zou vragen wat u heel goed doet als moeder, wat zou zij dan

zeggen?

- Als ik aan uw zoon zou vragen wat hij het leukste vindt om te doen met u, wat zou hij dan zeggen?
- Als ik aan uw dochter zou vragen wat zij het liefste zou willen veranderen bij u thuis, wat zou zij dan zeggen?
- U zegt dat het helemaal geen probleem is dat uw zoon van zeven af en toe een tik krijgt. Dat is bij u vroeger ook gebeurd, en daar word je groot van, zegt u. Stel dat ik aan uw zoon zou vragen wat hij liever zou willen: geslagen worden door papa, of dat papa hem een standje geeft en hem uitlegt waarom iets niet mag. Wat zou uw zoon kiezen, denkt u?
- Ik weet dat je oma is overleden. Ik weet ook dat ze heel belangrijk voor je was. Maar stel dat ze er nog was, wat zou zij jou dan adviseren om te doen?

Wondervraag

De wondervraag kan inzicht geven in hoe ouders/kind de meest wenselijke situatie ziet.

- Stel: U wordt morgen wakker en er is een wonder gebeurd. Het probleem is opgelost, uw zorgen daarover zijn weg. Waaraan merkt u dat concreet? Wat is er anders? Wat doet uw kind anders? Wat doet u anders? Wat merken anderen daarvan, bijvoorbeeld uw moeder? Gaan zij daardoor ook anders doen?

Aandachtspunten in het gesprek

Contact en complimenten

Voorwaarde voor partnerschap in een gesprek is dat het contact goed is en ouders zich gerespecteerd voelen. Complimenten helpen daarbij. Er zijn altijd complimenten te geven! Benoem zowel het gedrag als het (positieve) effect van dat gedrag. Dat helpt een ouder het verband te gaan zien tussen wat hij doet en wat er vervolgens gebeurt of hoe de ander daarop reageert. Dit maakt het compliment krachtiger en maakt de kans groter dat de ouder het goede gedrag vaker laat zien.

'Wat goed dat u gekomen bent, ondanks alle drukte!' 'Wat goed dat u probeert leuke dingen te doen met uw zoon, ook al is hij zo moeilijk (gedrag). Daardoor heeft u ook de kans om samen te lachen en te ontspannen (effect).' 'Ik zie dat u heel erg uw best doet om goed voor uw kinderen te zorgen, ondanks alle andere problemen.'

Introductie

Ook al zijn zorgen de aanleiding voor het gesprek, als we daar vanaf het begin op focussen verliezen we misschien partnerschap. Een bredere insteek is beter:

'Ik wil het graag met jullie hebben over wat de zorgen zijn, van mij en van u, over uw kind. Maar ik wil ook heel graag van u horen wat er allemaal goed gaat. En ik wil het graag hebben over wat er moet gebeuren om de zorgen af te laten nemen, en wat uw ideeën daarover zijn.'

Je kan ook ouders uitnodigen om aan te geven wat hun verwachtingen zijn:

'Wat dacht u toen ik opbelde om een afspraak te maken?', 'Wat denkt u dat ik met u zou willen bespreken?', 'Wat is uw doel met dit gesprek?', 'Wat zou u willen dat het resultaat is van dit gesprek?'

Leg aan kinderen uit dat je veel vragen gaat stellen. Vertel ze dat ze het mogen zeggen als ze graag een pauze willen wanneer het ze te veel wordt.

Wat gaat goed en wat zijn de zorgen?

In het gesprek is het handig om aan beide zaken evenveel aandacht te besteden. Meestal is beginnen met goede dingen prettig voor ouders. Je kan 'heen en weer' gaan tussen beide. Het gaat er vooral om dat ouders uitgenodigd worden om te vertellen. Als ouders graag direct willen praten over hun zorgen, dan volg je ze, als ze direct willen weten wat jouw zorgen zijn, dan benoem je die.

Vragen die je kan stellen:

'Ik ken u wel een beetje, maar ik weet natuurlijk niet precies hoe het gaat bij u thuis. Wilt u daar wat over vertellen? Waar bent u trots op bij uw zoon? Wat kan hij goed?' 'Wat vind u leuk om samen met hem te doen?' 'Als het thuis gewoon gezellig is, wat gebeurt er dan? Hoe ziet dat eruit, als ik door de ramen naar binnen zou kijken, wat zou ik dan zien?'

'Wat was de laatste keer dat u als ouders ruzie kreeg? Wanneer was dat? Op welk moment van de dag? Wat gebeurde er precies? Waar waren de kinderen op dat moment? Wat deden de kinderen? Komen deze ruzies vaak voor? Wat was de allergenste ruzie die u ooit gehad hebben. Wat gebeurde er toen? Als ik aan uw kind zou vragen hoe die zich voelde, toen u zo'n ruzie hadden, wat zou hij dan zeggen?'

Vraag door: 'Waar bent u nog meer tevreden over?' 'Zijn er nog andere dingen waar u zich zorgen over maken in verband met uw kind? En blijven vragen naar details.'

Als je merkt dat ouders het gesprek heel spannend vinden en daardoor misschien niet goed kunnen luisteren, dan kan je dat benoemen:

'Ik merk dat u het heel spannend vindt. Zal ik dan maar meteen vertellen wat ik graag met u wil bespreken?' Of: 'Ik merk dat u het heel spannend vindt. Misschien bent u bang dat ik u slechte ouders vindt of zo? Klopt dat? (check). Dat is helemaal niet zo, hoor. Ik wil alleen graag met u praten over wat u goed vindt gaan met uw kind. En ook of er dingen zijn waar u zich misschien zorgen om maakt. Dan kan ik u ook vertellen wat ik zie bij uw kind aan hele goede dingen. Maar ook dingen waar ik me zorgen over maak. Misschien zijn dat wel dezelfde dingen als waar u zich zorgen om maakt. Is dat goed?'

Je zorgen benoemen

Benoem je zorgen zo concreet mogelijk: benoem feitelijk en zonder te oordelen wat je hebt gezien of gehoord.

Niet: 'Ik denk dat uw kind geslagen wordt' (oordeel).

Maar: 'Ik zag bij het omkleden voor de gymles twee blauwe plekken op de rug van uw kind. Toen ik vroeg hoe dat kwam zei hij dat het thuis gebeurd was. Meer wilde hij niet vertellen. Heeft u die blauwe plekken ook gezien? Heeft u enig idee hoe dat gekomen is?'

Niet: 'Ik vind uw kind er zo verdrietig bijlopen' (oordeel).

Maar: 'Ik zie dat uw dochter op school in de pauzes meestal alleen is. Vroeger speelde ze met ..., maar dat doet ze nu niet meer. In de klas is ze de laatste maand stiller dan normaal. Ze let niet zo goed op, als ik haar iets vraag heeft ze het soms niet gehoord. Na school gaat ze meestal direct naar huis, terwijl ze eerder ook wel eens ging spelen met een vriendinnetje. Heeft u een idee waar dit door komt? Hoe is ze thuis? Kan het zijn dat ze ergens verdrietig over is of zich zorgen maakt?'

Vraag naar uitzonderingen

Ga op zoek naar de keren dat het wel goed gaat. Daarin ligt de sleutel voor de verandering.

'Is het wel eens gebeurd dat u heel boos werd op uw kind maar niet ging slaan?' Hoe is dat gelukt? Wat was er toen anders?'

Hulpbronnen en netwerk

Hulpverleners zijn niet altijd aanwezig om gezinnen te helpen. Hulp inzetten is daarom ook niet hetzelfde als veiligheid garanderen. Om de veiligheid in een gezin te vergroten hebben we familie, burens en vrienden nodig. Daarom is het belangrijk om te vragen welke mensen belangrijk zijn voor het gezin.

'Als u een groot probleem heeft, wie vraagt u dan om u te helpen?', 'Wie weet er goed hoe het bij u thuis gaat?', 'Zou die u ook willen helpen?', 'Welke personen zijn belangrijk voor uw kind?', 'Als ik uw

beste vriendin zou vragen waar zij zich zorgen over maakt, wat zou zij dan zeggen?'

Doelen

Vraag ouders en kind wat ze zouden willen veranderen, wat zij belangrijk vinden dat er anders gaat in hun gezin.

'Wat zou u willen veranderen? Wat zou dat betekenen voor uw kind? Wordt het daardoor veiliger? Waar blijkt dat uit? Als ik aan uw kind zou vragen wat het het liefst zou willen veranderen, wat zou die dan zeggen? Wat zou een eerste stapje kunnen zijn? Wat kan u helpen om die eerste stap te zetten? Wie kan u daarbij helpen? Hoe zou ik hierbij kunnen helpen?'

Schaalvragen

Schaalvragen kunnen in heel veel situaties gebruikt worden. Ze helpen om duidelijk te krijgen wat iedereen vindt van de situatie en wat er moet gebeuren om het beter te krijgen.

Bijvoorbeeld een schaalvraag veiligheid: Op een schaal van 1 tot 10 waarbij 1 = extreem onveilig, kind moet direct uit huis en 10 = veilig, zaak kan gesloten worden) welk cijfer geef je nu de veiligheid thuis? Wat maakt voor jou dat het zo veilig of onveilig is? Wat is er al aan veiligheid? Wat is er nodig om een punt hoger te scoren?

Als vader een 7 scoort en moeder een 5, en jij een 4, wat zegt dat dan? Dan moeten we in gesprek. Je zou aan alle gesprekspartners kunnen vragen: Wat maakt dat jij de (on)veiligheid een ... geeft? Wat vind je dat er goed gaat? Waar maak je je zorgen om?

Maar je kan schaalvragen ook gebruiken om het vertrouwen in een oplossing te meten, om de kwaliteit van de samenwerking te scoren etc.

Weerstand en ontkenning

Het kan voorkomen dat ouders de zorgen niet herkennen of ontkennen. Het kan een vergissing zijn. Of een incident. Of er is een goede alternatieve verklaring. Of ouders zien het probleem niet en voelen zich er niet verantwoordelijk voor.

Een paar overwegingen hierbij:

- het kan altijd dat ouders gelijk hebben en dat er een logische verklaring is voor de dingen waar jij je zorgen om maakt. Houd daar oog voor. Check wel of die verklaring klopt met de zorgen.
- Een incident komt echter zelden alleen voor. Achter elk bij de politie gemeld incident van huiselijk geweld zitten meerdere incidenten die niet gemeld zijn.

Als ouders al vroeg in het gesprek afhoudend zijn ten aanzien van de zorgen die je hebt, beweeg mee en ga in gesprek over de dingen die goed gaan.

'Ik hoor dat u eigenlijk vindt dat het goed gaat thuis, dat er geen problemen zijn. Dat is goed om te horen. Nou ken ik u niet zo goed en kom ik niet (zo vaak) bij u thuis. Wilt u mij iets meer vertellen hoe het thuis gaat? Wat vind u leuk aan jullie kind?'

Geef complimenten en bevestig de goede kanten van hun ouderschap. Benoem zowel het gedrag als het (positieve) effect van dat gedrag. Dat helpt een ouder het verband te gaan zien tussen wat hij doet en wat er vervolgens gebeurt of hoe de ander daarop reageert. Dit maakt het compliment krachtiger en maakt de kans groter dat de ouder het goede gedrag vaker laat zien.

Kies vervolgens een goed moment om te switchen naar de zorgen.

'In elk gezin gaat de opvoeding wel eens moeilijk. Dat je als ouders even niet weet wat je moet doen. Of dat een kind het bloed onder je nagel vandaan haalt. Gebeurt dat bij jullie ook wel eens? Wat is er dan aan de hand? Wat doet je kind? En wat doen jullie dan?'

Als de ontkenning ook verderop in het gesprek een rol blijft spelen dan kunnen de volgende vragen misschien helpen:

'Kan je je voorstellen dat ik me wel zorgen maak?', 'Stel dat ik toch gelijk heb en het gaat niet goed met je kind. Wat zouden we dan samen kunnen doen voor hem/haar?' 'Heeft iemand anders wel eens tegen jullie gezegd dat hij zich zorgen maakte?', 'Wat maakt dat het een probleem voor hem/haar is?', 'Kan dit ook een probleem voor jou zijn?', 'Wat zou jij kunnen doen zodat ik me geen zorgen meer hoeft te maken?', 'Wat denk je dat er gaat gebeuren als dit gesprek nu stopt en ik toch zorgen blijf houden? Wat kunnen we samen doen om toch met elkaar in gesprek te blijven?'

Afronding

Check ter afronding hoe ouders het gesprek hebben gevonden. Schaalvragen zijn hier heel geschikt voor. Bijvoorbeeld: 'Hoe tevreden ben je met dit gesprek?' (schaalvraag 0-10), 'Hoe goed hebben we samengewerkt in dit gesprek?', 'Hoeveel vertrouwen hebben jullie in onze samenwerking', 'Hoeveel vertrouwen hebben jullie dat het goed gaat komen met jullie kind?' 'Denken jullie dat het gaat lukken om te doen wat we afgesproken hebben?'

Bespreek:

- kind wel/niet spreken en toestemming van ouders daarvoor, terugkoppeling gesprek kind naar ouders e.d.
- wat gaan ouders doen (eventuele afspraken)
- wat ga jij doen: bijv. verslagje maken (afschrift voor gezin?!), intern bespreken in het kader van de Meldcode, beslissen wat je verder gaat doen, contact opnemen met ouders voor terugkoppeling/vervolg (en termijn).

De afronding van een gesprek met een kind loopt wat anders. Een kind kan niet verantwoordelijk gemaakt worden voor de oplossing. Leg het kind duidelijk uit wat je gaat doen met wat het verteld heeft.

Voorbeelden van vragen die je aan kinderen kan stellen

In Signs of Safety wordt veel belang gehecht aan het praten met kinderen en het betrekken van kinderen bij het hele proces om het thuis veiliger te maken. Er zijn daar zeer bruikbare 'tools' voor ontwikkeld, zoals De Drie Huizen en Words & Pictures. Het werken met die tools vraagt aparte training en oefening. Onderliggend aan die tools zijn weer oplossingsgerichte vragen, die je kan stellen aan een kind.

Hieronder staan voorbeeldvragen die je kunnen helpen om in gesprek te gaan met een kind.

Ze zijn geordend in drie categorieën, zoals bij De Drie Huizen: vragen over fijne en leuke dingen thuis; vragen over verdrietige of stomme dingen thuis; en vragen over de toekomst. In een gesprek werkt het meestal het beste als je begint met de leuke dingen en dan wat heen en weer gaat tussen leuke dingen en verdrietige dingen. Aan het eind komen pas de vragen over de toekomst. De vragen die je hieronder ziet zijn opgesteld door Signs of Safety trainers.

Praten met een volwassene over de thuissituatie kan voor kinderen soms lastig zijn. Als het erop lijkt dat een kind niet wil of afwerend reageert, benoem dat dan. Bijvoorbeeld: "goh, volgens mij heb je er niet zo'n zin in, wat zou je wel willen doen?" "Hoe gaat het, hoe voel je je, waar heb je zin in?" Schep een band met het kind, bijvoorbeeld door een stukje te gaan wandelen in plaats van alleen maar praten. Dat helpt om een vertrouwensband te creëren. Kleinere kinderen durven soms niet te praten, maar in een gesprek waar een grote broer of zus bij is, lukt het misschien wel.

Vragen over fijne en leuke dingen

- Wat zijn de fijne dingen die je thuis doet met mama? Met papa? Met broer(tje), zus(je)?
- Wat doe je dan precies? Wat hoor of zie ik als ik op de bank zat en mee mocht kijken?
- Wat wil je dat papa en mama altijd blijven doen? Wat zou je nooit willen missen?
- Wat vind je nog meer leuk om te doen?

- Wat is je lievelingsknuffel? Wat zou die mij vertellen wat er fijn is in je leven?
- Bij wie vind je het leuk om te zijn als je niet bij papa en mama bent?
- Wie kent jou zo goed dat die mij ook kan vertellen wat jij allemaal leuk vindt?
- Stel dat ik vanavond een wandeling ga maken en bij jullie thuis door het raam kijk, wat zou ik dan zien voor leuke dingen bij jullie thuis?

Vragen over verdrietige of stomme dingen

- Gebeuren er thuis ook wel eens dingen die niet leuk zijn, stom zijn of waar je verdrietig van wordt?
- Heb je daar wel eens iemand over verteld?
- Wil je mij erover vertellen?
- Wat doe je dan als zoiets gebeurt? Wat voel je dan?
- Weten andere mensen dat deze dingen thuis gebeuren?
- Weet je ook of er iemand anders zich ook zorgen maakt over deze dingen?
- Welke verdrietige dingen zou je willen dat er nooit meer gebeuren?
- Als je knuffel kon praten, wat zou die mij vertellen dat er niet leuk is thuis?
- Als het een keer heel erg naar of stom is thuis, en ik zou door het raam kijken, wat zie ik dan?

Vragen over de toekomst

- Als je kon kiezen hoe het was, wie woonden er dan met jou in één huis?
- En wie woonden daar heel dichtbij en zouden heel vaak langskomen?
- Wat doen jullie samen in dat huis?
- En wat zou er nooit meer gebeuren in dat huis?
- Welke afspraken en regels zouden er zijn in dat huis waar iedereen zich aan moest houden?

In gesprek: trainingen en hulpmiddelen

Trainingen

- [Training Signs of Safety](#)
- [Kwaliteitsregister Jeugd](#)
- [Academie Praten met kinderen](#)

Hulpmiddelen

Maak je je zorgen over een kind en vraag je je af of het opvallende gedrag van het kind dat je gezien hebt, mogelijk een signaal van kindermishandeling kan zijn, check dan de signalenlijsten bij [Signaleren van kindermishandeling](#). Ga over deze signalen in gesprek met een collega en/of vraag advies bij Veilig Thuis. Ga met de ouder(s) of het kind in gesprek over de signalen die je gezien hebt en de zorgen die je hebt.

De checklist [Veilig thuis?](#) kan helpen om te bepalen wat belangrijke gespreksonderwerpen zijn. Gebruik echter geen checklist in het gesprek.

Signs of Safety biedt bruikbare tools voor gespreksvoering met ouders en kinderen: onder andere het [framework \(De Drie Kolommen\)](#) en de [Drie Huizen](#). Wil je meer weten over Signs of Safety, lees dan:

- De officiële [Australische website over Signs of Safety](#). Daar vind je ook DVD's en boeken, bijvoorbeeld over het gebruik van de Drie Huizen in gesprekken met kinderen.
- [Veilig opgroeien: De oplossingsgerichte aanpak Signs of Safety in jeugdzorg en kinderscherming](#) (Turnell & Edwards, 2014)
- Als er 'niets aan de hand' is: Een oplossingsgerichte methode bij ontkenning van kindermishandeling. (Turnell & Essex, 2013)
- De beschrijving van [Signs of Safety](#) in dossier [Beslissen over hulp](#).

Goede inzet van Signs of Safety vraagt [training](#).

Publicaties

Marike van Gemert heeft de reader Wat elke professional moet weten over praten met kinderen over kindermishandeling geschreven. Daarin geeft zij tips om met kinderen over kindermishandeling te praten. Zij biedt via de Academie Praten met kinderen ook training aan professionals om met kinderen in gesprek te gaan over kindermishandeling.

Martine Delfos heeft veel geschreven over gespreksvoering met kinderen. In de volgende boeken vind je een gedetailleerde uitwerking van aandachtspunten bij gespreksvoering met kinderen en jongeren van diverse leeftijden:

- Delfos, M.F. (2005). Ik heb ook wat te vertellen. Communiceren met pubers en adolescenten. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Delfos, M.F. (2005). Luister je wel naar mij? Gespreksvoering met kinderen tussen vier en twaalf jaar. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Deze informatie is op 3 augustus 2020 gedownload van www.nji.nl.